

บทคัดย่อ

ระบบวรรณะเป็นการแบ่งชนชั้นทางสังคมอินเดียตั้งแต่ครั้งที่ชนเผ่าอารยันเดินทางเข้ามาในอินเดีย เมื่อราว 3,500 ปีที่ผ่านมาแล้ว ระบบวรรณะเป็นระบบที่มีขึ้นเพื่อแบ่งคนอารยันกับคนพื้นเมือง ต่อมาระบบวรรณะเข้มงวดมากขึ้นกลายเป็นระบบซึ่งจำกัดสิทธิมนุษยชน เมื่อถึงสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงพยายามเสนอทัศนะใหม่ ซึ่งตรงข้ามกับทัศนะเดิม ในปัจจุบันนี้ทัศนะของพระพุทธเจ้ายังใหม่อยู่เสมอ และยังคงอยู่ในกระแสวัฒนธรรมอินเดีย ถึงแม้พุทธศาสนาจะเสื่อมสลายจากอินเดียแล้วก็ตาม

Abstract

Varna or caste system is the social stratification of Indian society from the time the Aryans immigrated into India about 3,500 years ago. Caste system was systemized to distinguish the Aryans from the aborigines. Later, caste system had become more rigid and seemed to violate human rights. In the Buddha's time, the Buddha tried to show the new attitude different from the accepted concept of varna. At present, the Buddha's attitude is still new and can be seen in the Indian thought although Buddhism disappeared from India.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทัศนคติของพระพุทธเจ้าต่อระบบวรรณะ

The Buddha's Attitude towards Caste System

ชาญวิทย์ ทัดแก้ว*

อารยธรรมอินเดียเป็นอารยธรรมที่สำคัญ มีระยะเวลาร่วมสมัยกับอารยธรรมลุ่มแม่น้ำไนล์แห่งอียิปต์ และอารยธรรมลุ่มแม่น้ำไทกริส-ยูเฟรติส อารยธรรมเริ่มแรกของอินเดียคือ อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ กล่าวกันว่า เจ้าของอารยธรรมแม่น้ำสินธุมิใช่ชาวอารยันดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แต่เป็นพวกทมิฬหรือพวกคูทร A.L. Basham ได้กล่าวไว้ใน The Wonder that Was India ว่า

นักประวัติศาสตร์อินเดียได้พยายามพิสูจน์ให้เห็นว่า เจ้าของอารยธรรมเป็นชาวอารยันผู้รจนาคัมภีร์ฤคเวท แต่สิ่งนี้ค่อนข้างเป็นไปได้ยาก จากโครงกระดูกที่หลงเหลืออยู่เมื่อนำมาศึกษาแล้วพบว่า ชาวฮาร์ป้านั้นส่วนหนึ่งเป็นคนที่มิใช่ระชาขาว, จมูกโค้งเป็นสัน มีลักษณะแบบชาว เมดิเตอร์เรเนียน... อีกกลุ่มหนึ่งเป็นพวกโปรโต-ออสเตรเลียด (Proto-Australoid) ซึ่งมีจมูกแบนริมฝีปากหนา...¹

นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นว่าเจ้าของอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุเป็นคนกลุ่มที่สอง แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีและสถาปัตยกรรมพบรูปปั้นกษัตริย์ที่เป็นนักบวช ซึ่งมีลักษณะแบบชนกลุ่มแรก แม้กระทั่งปัจจุบันนักวิชาการก็ยังไม่หาข้อสรุปเรื่องนี้ไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตามนับว่า คนเหล่านั้นมิใช่ฮารยันชนแต่อย่างใด เมื่อพิจารณาจากระบบการจัดการผังเมือง ระบบประปา และระบบน้ำทิ้งที่มีประสิทธิภาพ รวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ทันสมัย

อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ มีอายุประมาณ 2,500-1,500 ปีก่อนคริสตกาล อารยธรรมนี้ได้เจริญถึงที่สุดจนล่มสลายไป มีข้อสันนิษฐานถึงสาเหตุที่ทำให้อารยธรรมนี้ล่มสลายไป ซึ่งได้แก่

1. ภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำท่วมเพราะจากหลักฐานการขุดค้นซากเมืองพบว่ามีซากเมืองทับถมกันหลายชั้น

* ชาญวิทย์ ทัดแก้ว, อ.บ. (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

¹ A.L. Basham. The Wonder that was India, p. 24-25.

2. ชาวอารยันและการทำสงคราม โดยเชื่อกันว่าชาวอารยันได้บุกรุกเข้ามาและทำลายอารยธรรมเดิมเสียสิ้น จากการขุดค้นพบโครงกระดูกที่ทับถมกันอยู่กลางถนน และบางโครงกระดูกมีรอยเหมือนถูกของมีคมบาด

ที่มาของระบบวรรณะ

พวกต่อมาที่เดินทางเข้ามาและอาศัยในอนุทวีป คือ ชาวอารยันหรืออารยกะ เป็นเผ่าพันธุ์เดียวกับที่เดินทางเข้าไปสู่เอเชียMinor, กรีก และยุโรป คนเหล่านี้เป็นพวกเลี้ยงสัตว์เร่ร่อน เมื่อที่ทำกินหมดความอุดมสมบูรณ์ก็จะย้ายถิ่นฐานไปเรื่อย ๆ บางครั้งต้องทำสงครามกับเจ้าถิ่น แต่เนื่องจากชาวอารยันมีความสามารถในการรบ การใช้อาวุธ ม้าและรถศึกเป็นอย่างดี ทำให้สามารถยึดครองดินแดนต่าง ๆ ไว้ได้เป็นอันมาก ในยุคเริ่มแรกชาวอารยันมิได้ใช้ชีวิตแบบสังคมเมือง เป็นเพียงชนเผ่าที่อาศัยบริเวณลุ่มแม่น้ำ ภายในเผ่ามีหัวหน้าเรียกว่า ราชา ต่อมาชาวอารยันก็รบพุ่งกันเองเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่ เผ่าที่มีอำนาจสมัยพระเวท เช่น ปุรุ ยุฑู ภารตะ เป็นต้น ต่อมาภายหลังเผ่าภารตะได้เป็นเผ่าที่มีอำนาจสูงสุดตั้งในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวถึงพระราชสุทาส (sudāsa) ผู้เป็น ราชา ของเผ่าภารตะที่รบชนะเผ่าอื่น ๆ

ชาวอารยันได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน มีวรรณคดีที่เรียกว่า พระเวท (Veda) เป็นวรรณคดีประจำเผ่าพันธุ์ อันเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพียงอย่างเดียวที่สามารถอ้างถึงการจัดระเบียบทางสังคมของชาวอารยันได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ชาวอารยันได้แบ่งคนออกเป็นสองกลุ่ม ได้แก่ กษัตริย์ (Kṣatra) หมายถึง ผู้นำ ผู้ปกครอง และ วิศ (Viś) หมายถึง สมาชิกทั่ว ๆ ไปในเผ่า และชนชั้นปกครองเองก็ยังแบ่งออกได้เป็นอีกหลายระดับ ในตอนแรกชาวอารยันต้องทำสงครามกับชนพื้นเมืองเดิม จนในที่สุดสามารถเอาชนะและขับไล่ชนพื้นเมืองไปได้ แต่ก็ยังมีชนพื้นเมืองส่วนหนึ่งที่ยังอยู่และกลายเป็นผู้รับใช้ชาวอารยันไป พวกชนพื้นเมืองเหล่านี้ชาวอารยันเรียกว่า ทัสยู (dasyu) ทาส (dāsa) ทาสี (dāśī) พวกนี้มีรูปร่างเตี้ย ผิวดำ ผมหยิก ตาโปน จมูกแบน ชาวอารยันจึงได้ตั้งข้อรังเกียจชนพื้นเมืองเหล่านี้ เนื่องจากไม่ต้องการให้สายเลือดของตนไปปะปน จึงแยกคนในสังคมออกเป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มที่เป็นชาวอารยัน (Aryan) และ กลุ่มที่ไม่เป็นชาวอารยัน (Non-Aryan) ความคิดเรื่องวรรณะจึงเริ่มปรากฏชัดขึ้นในสมัยนี้เอง

ระบบวรรณะและความสำคัญต่อสังคมอินเดีย

คำว่า วรรณะ (Varṇa) ใน Sanskrit-English Dictionary ของ Sir Monier Monier Williams ให้ความหมายไว้ว่า

สิ่งที่ห่อหุ้ม, ปก, ฝัคลูม, รูปลักษณ์ภายนอก, รูปร่าง, สี, สีหน้า, สีผิว, ความรุ่งเรือง, ความงาม, เชื้อสาย, ชนิด, เผ่าพันธุ์, ธรรมชาติ, คุณสมบัติ, ชนชั้น, วรรณะ (caste); อักษร, เสียง, สระ, พยางค์, คำสรรเสริญ....²

² Monier-Williams, Sir Monier. Sanskrit-English Dictionary, p. 924.

และใน Encyclopedic Dictionary of Religion ให้คำจำกัดความคำนี้ว่า

ศัพท์ของชาวฮินดูใช้หมายถึง **ชาติ (Jāti)** หรือ **วรรณะ (varṇa)** ชาติ หมายถึง กำเนิด , ชาติ กำเนิด , และชนชั้น ส่วนวรรณะหมายถึง³

จากคำจำกัดความข้างต้นจะเห็นได้ว่า คำว่า **วรรณะ** มิได้มีความหมายเดียว พบที่ใช้ในความต่าง ๆ มาก แต่ที่หมายถึง การแบ่งชนชั้นทางสังคมนั้น เป็นความหมายเชิงสังคมศาสตร์ ที่มาของคำนี้น่าจะมาจากความหมายที่แปลว่า **สี** หรือ **สีผิว** เนื่องจากการที่ชาวอารยันเหยียดสีผิวของชนชั้นพื้นเมืองและพยายามปกป้องความบริสุทธิ์ของสายเลือดตน ระบบวรรณะจึงเริ่มต้นขึ้น ในตอนแรกไม่ได้เคร่งครัดนัก ในสมัยพระเวทมีปรากฏที่ใช้คำว่าวรรณะเพียงครั้งเดียวเท่านั้น แต่ทว่า มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าการแบ่งวรรณะนั้นมีอยู่แล้วในสังคม ดังเช่นใน ปुरुช สุกตะ ฤคเวท มณฑลที่ 10 สุกตะที่ 90 มंत्रที่ 12 ได้กล่าวไว้ว่า พราหมณ์เกิดจากปาก (ของปुरुช) กษัตริย์เกิดจากแขน ไวศยะเกิดจากต้นขา และศูทรเกิดจากเท้า และถือกันว่าพราหมณ์เป็นวรรณะที่สูงที่สุด เพราะเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับพรหมมากที่สุด⁴ รองลงมาคือวรรณะกษัตริย์ เมื่อพิจารณาจากลักษณะสังคมของชาวอารยันจะเห็นได้ว่า เป็นสังคมเกษตรกรรมมีอาชีพเลี้ยงสัตว์และทำเกษตรเป็นส่วนใหญ่ คนในสังคมแต่แรกมิได้มีกลุ่มที่สำคัญได้แก่

1. กลุ่มนักบวช มีหน้าที่ศึกษาคัมภีร์พระเวท ซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์มีมาแต่ดั้งเดิมและเป็นนิรันดร์ คนเหล่านี้มีสิทธิมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ เนื่องจากได้รับการศึกษาและสามารถประกอบพิธีกรรมติดต่อกับเทพเจ้าได้ เมื่อเป็นเช่นนี้พวกเขาจึงพยายามรักษาสีผิวประโยชน์ของตน วิธีการคือการสร้างคัมภีร์ที่ระบุว่าวรรณะของตนประเสริฐที่สุดและใกล้ชิดกับพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของมากที่สุด

2. กลุ่มนักปกครอง นักรบ ที่เรียกว่า **ราชนุย (rājanya)** หรือ **กษัตริย์ (Kṣatriya)** เป็นพวกกองกำลังที่จะปกป้องชนเผ่า

3. พลเมือง ซึ่งเป็นชาวอารยัน เป็นพวกทำการเกษตร, ค้าขาย เป็นกำลังสำคัญทางเศรษฐกิจ

4. พลเมืองชั้นสองหรือชนพื้นเมืองที่ยอมอยู่ใต้อำนาจของชาวอารยัน รวมไปถึงคนในกลุ่มอื่นข้างต้นที่ภายหลังไปสมาคมกับคนชั้นต่ำ ก็จะถูกจัดไว้ในกลุ่มนี้เช่นกัน

กลุ่มคนทั้งหมดอยู่ร่วมกันโดยมีการแบ่งหน้าที่ตามกลุ่มหรือวรรณะของตนดังต่อไปนี้

1. วรรณะพราหมณ์ มีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์พระเวท ประกอบพิธีกรรมเพื่อตนเองและเพื่อคนในวรรณะอื่น ๆ บริจาคทาน และในขณะเดียวกันก็รับทาน พราหมณ์จะมีรายได้จากคำทักขิณาหรือคำจ้างจากการประกอบพิธีกรรม

³ The Sister of St. Joseph of Philadelphia, *Encyclopedic Dictionary of Religion*, p. 649.

⁴ คำว่า **พราหมณ์** เป็นศัพท์ที่ดัดมาจากศัพท์ว่า **พฺรหฺม** คำว่า พราหมณ์จึงมีความหมายว่า ผู้ที่เกี่ยวข้องกับพรหม คือผู้สร้างสรรพสิ่ง เพราะเหตุนี้พราหมณ์จึงยังมีความสำคัญของวรรณะตนมากที่สุด

2. วรรณะกษัตริย์ มีหน้าที่ศึกษาพระเวทแต่มีระยะเวลาสั้นกว่าพราหมณ์ บุชชวงศรวงเทพเจ้า บริจาค ทำสงครามและป้องกันคุ้มครองเผ่าและคนในวรรณะอื่น กษัตริย์มีรายได้จากภาษีและค่าตอบแทนในการคุ้มครอง หรือจากทรัพย์สินที่รับมาจากเผ่าซึ่งตนรบชนะ

3. ไวศยะหรือแพศย์ มีหน้าที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจของเผ่าโดยตรง มักจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปศุสัตว์ และค้าขาย นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ศึกษาพระเวทบ้างแต่ใช้เวลาเรียนน้อยที่สุดในบรรดาวรรณะที่สามารถเล่าเรียนได้ บริจาคทาน ประกอบพิธีกรรมบ้างตามโอกาส

4. ศูทร เป็นกลุ่มที่มีสถานภาพทางสังคมต่ำที่สุดในระบบวรรณะ เนื่องจากเป็นชนพื้นเมืองจึงถูกกีดกันไม่ให้ศึกษาพระเวท ไม่ให้แต่งงานกับชาวอารยันด้วยกลัวว่าจะมีสายเลือดที่ปะปนกัน ศูทรจึงมีหน้าที่เพียงอย่างเดียวคือรับใช้คนในวรรณะอื่น ๆ

วรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และไวศยะ เรียกว่า ทวีชาติ (dvijāti) หรือ ทวีช (dvija) แปลว่า ผู้เกิดสองหน การเกิดครั้งแรกหมายถึงการเกิดตามธรรมชาติ และการเกิดครั้งที่สองหมายถึงการเกิดในระบบวรรณะ หรือการเป็นคนในสังคมอารยันโดยสมบูรณ์ มีสิทธิเท่าเทียมกับคนในวรรณะของตนทุกประการ การเข้ามาสู่ระบบวรรณะก็ด้วยพิธีกรรมที่สำคัญคือ พิธีอุปนัยน์ (Upanayana) เป็นพิธีเริ่มต้นศึกษาคัมภีร์พระเวท โดยช่วงเวลาที่ทำพิธีก็ลดหลั่นกันไปตามวรรณะ ส่วนวรรณะศูทรไม่มีโอกาสได้เรียนหรือแม้แต่ได้ยินได้ฟังพระเวทเลย ไม่มีสิทธิทำพิธีสังสการ ต้องกินอาหารส่วนที่เหลือจากวรรณะอื่น ต้องหลีกทางให้คนวรรณะสูงกว่า ในสังคมวรรณะศูทรมีสิทธิทางสังคม และสิทธิมนุษยชนน้อยที่สุด เช่น เมื่อเกิดคึดความขึ้น วรรณะศูทรจะไม่ได้รับความเป็นธรรม พราหมณ์และกษัตริย์สามารถฆ่าศูทรได้ไม่ต่างจากฆ่าสัตว์

ระบบวรรณะในสมัยวรรณคดีประเภทสุตรา^๖

โดยทั่วไปแล้ววรรณะหลักในสังคมอินเดียมีเพียง 4 วรรณะ แต่ในวรรณคดีประเภทสุตรมีการจัดระบบวรรณะไว้อย่างละเอียด ซึ่งนอกจากจะมีวรรณะ 4 วรรณะข้างต้นแล้วยังมีวรรณะย่อย ซึ่งเกิดจากการล่วงวรรณะ (samkara) อีก การล่วงวรรณะมี 2 แบบคือ

1. แบบอนุโลม (anuloma) คือการที่บิดามีวรรณะสูงกว่ามารดา บุตรที่เกิดคนในสังคมยังพอจะยอมรับได้

ตัวอย่างวรรณคดีประเภทสุตรที่กล่าวถึง การนับวรรณะแบบอนุโลม เช่น

จพาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๖ วรรณคดีประเภทสุตราในที่นี้หมายถึง วรรณคดีสันสกฤตประเภทหนึ่ง ซึ่งแต่งอธิบายความรู้ด้วยถ้อยคำที่สั้น ๆ โดยมากเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพิธีกรรมพระเวทหรือเกี่ยวกับกฎหมายประเพณี โดยจุดมุ่งหมายของวรรณคดีประเภทสุตรก็เพื่อจะได้ท่องจำรายละเอียดต่าง ๆ อย่างย่อ ๆ ระยะเวลาในการแต่งวรรณคดีประเภทสุตราประมาณ 500-200 ปีก่อนคริสตกาล หรือแต่งในเวลาใกล้เคียงกับเวลาที่ปานิณีแต่งตำราไวยากรณ์อัฐภาษา

ก. เพาธายนธรรมสูตร (Bāudhāyana dharmasūtra)

- บิดาเป็นพราหมณ์มารดาเป็นกษัตริย์ บุตรเป็น สวรรณ (savarna)
- บิดาเป็นพราหมณ์มารดาเป็นไวศยะ บุตรเป็น อมัพษุ (ambasṭha)
- บิดาเป็นพราหมณ์มารดาเป็นศูทร บุตรเป็นปารศว (pārasava) หรือไนซาท (nāiśāda)
- บิดาเป็นกษัตริย์มารดาเป็นไวศยะ บุตรเป็น สวรรณ (savarna)
- บิดาเป็นกษัตริย์มารดาเป็นศูทร บุตรเป็น อุคร (ugra)
- บิดาเป็นไวศยะมารดาเป็นศูทร บุตรเป็น รถการ (rathakāra)⁶

ข. มนุสมฤติ (Manusmṛti)

- บิดาเป็นพราหมณ์มารดาเป็นกษัตริย์ บุตรเป็น มุรธวาสิก (mūrdhavāsika)
- บิดาเป็นพราหมณ์มารดาเป็นไวศยะ บุตรเป็น อมัพษุ (ambasṭha)
- บิดาเป็นพราหมณ์มารดาเป็นศูทร บุตรเป็น ปารศว (pārasava) หรือ นิซาท (niśāda)
- บิดาเป็นกษัตริย์มารดาเป็นไวศยะ บุตรเป็น มาหิษย (māhiṣya)
- บิดาเป็นกษัตริย์มารดาเป็นศูทร บุตรเป็น อุคร (ugra)
- บิดาเป็นไวศยะมารดาเป็นศูทร บุตรเป็น กรณ (karaṇa)⁷

2. แบบประติโลม (Pratiloma) คือการที่มารดาเป็นฝ่ายที่มีวรรณะสูงกว่าบิดา บุตรที่เกิดมาจะเป็นที่รังเกียจของสังคม ถือว่าเป็นคนวรรณะต่ำ ตัวอย่างการนับวรรณะแบบประติโลม เช่น

ก. เพาธายนธรรมสูตร (Bāudhāyana dharmasūtra)

- บิดาเป็นศูทรมารดาเป็นพราหมณ์ บุตรเป็น จณฑาล (caṇḍāla)
- บิดาเป็นศูทรมารดาเป็นกษัตริย์ บุตรเป็น กษัตต (kṣatta)
- บิดาเป็นศูทรมารดาเป็นไวศยะ บุตรเป็น มาถธ (māgadha)
- บิดาเป็นกษัตริย์มารดาเป็นกษัตริย์ บุตรเป็น อาโยคว (āyogava)
- บิดาเป็นกษัตริย์มารดาเป็นพราหมณ์ บุตรเป็น สูต (sūta)⁸

ข. มนุสมฤติ (Manusmṛti)

- บิดาเป็นศูทรมารดาเป็นพราหมณ์ บุตรเป็น จณฑาล (caṇḍāla)
- บิดาเป็นศูทรมารดาเป็นกษัตริย์ บุตรเป็น กษัตต (kṣatta)

⁶ Mukherjee, Prabhati, *Beyond the Four Varnas*, p. 44-45.

⁷ Mukherjee, Prabhati, *Beyond the Four Varnas*, p. 44-45.

⁸ Ibid, p. 47-48.

บิดาเป็นศูทรมารดาเป็นไวศยะ บุตรเป็น อาโยศว (āyogava)
 บิดาเป็นไวศยะมารดาเป็นพราหมณ์ บุตรเป็น ไวเทท (vāideha)
 บิดาเป็นไวศยะมารดาเป็นกษัตริย์ บุตรเป็น มาศธ (māgadha)
 บิดาเป็นกษัตริย์มารดาเป็นพราหมณ์ บุตรเป็น สูต (sūta)⁹

วรรณะเหล่านี้ จัดทาลเป็นวรรณะที่มีมลทินมากที่สุด กล่าวกันว่าจัดทาลก่อให้เกิดความไม่บริสุทธิ์แก่วรรณะอื่น ๆ ได้ เช่น ในคัมภีร์มาถนวรรณศาสตร์กล่าวไว้ว่า

หลังจากที่ได้สนทนากับจัดทาลหรือมเลจจะ...จะต้องบ้วนปากซ้ำอีกครั้งหนึ่ง...¹⁰

จัดทาลไม่ได้รับอนุญาตให้อยู่ร่วมกับคนในวรรณะอื่น ต้องมีที่อยู่อาศัยห่างจากชุมชนออกไป

นอกจากวรรณะดังกล่าวข้างต้นยังมีอีกพวกหนึ่งที่ชาวอารยันไม่ยอมรับเข้าระบบวรรณะ ได้แก่ พวกคนป่า หรือ คนที่มีเชื้อชาติต่างกันออกไป ได้แก่ พวกนิซาท (niśāda) และ มเลจจะ (mleccha)

ข้อดีและข้อด้อยของระบบวรรณะ

การมีระบบวรรณะมีทั้งข้อดีและข้อด้อย เมื่อพิจารณาตามความเป็นจริงแล้ว จะเห็นว่าข้อดีก็คือระบบวรรณะเป็นการจัดระเบียบทางสังคม ทำให้คนที่เกิดมามีหน้าที่และอาชีพเป็นไปตามแบบแผนที่สังคมต้องการ ไม่มีการล่วงละเมิดสถานภาพ บทบาทซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคม แต่ระบบวรรณะก็มีข้อด้อยคือ จำกัดสิทธิเสรีภาพของปัจเจกชน ระบบวรรณะกำหนดบทบาท สถานภาพ สิทธิ หน้าที่ของคนไว้อย่างเคร่งครัด ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคขึ้น แม้คนที่อยู่ในวรรณะต่ำจะมีความสามารถเพียงไร ก็ไม่สามารถที่จะเจริญก้าวหน้าได้ ต้องอยู่ภายใต้ระบบวรรณะไปตลอด ทำให้สังคมพัฒนาไปได้ช้า และไม่เปิดโอกาสให้ผู้มีความรู้ความสามารถได้ใช้ความรู้ที่ตนมีมาพัฒนาสังคม

ระบบวรรณะในสมัยพุทธกาล

ในสังคมอินเดียระบบวรรณะได้มีบทบาทกำหนดวิถีชีวิตของคนในสังคมมาโดยตลอด วรรณะพราหมณ์ถือว่าตนได้เปรียบวรรณะอื่น ๆ จึงแสวงหามลประโยชน์เป็นอันมาก สังคมอินเดียในสมัยนั้นจึงวุ่นวายและเต็มไปด้วยการเอาวัดเอาเปรียบ จนมาถึงสมัยพุทธกาล สภาพสังคมไม่ได้แตกต่างกับก่อนหน้านี้นัก แต่ในบรรดาวรรณะทั้ง 4 วรรณะกษัตริย์กลับมีอำนาจมากที่สุด จากหลักฐานประเพณีของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะประสูติในวรรณะที่เป็นใหญ่ประเสริฐที่สุดในชาติสุดท้าย พระพุทธเจ้าพระนามว่า **พระโคตม** ประสูติในวรรณะกษัตริย์ น่าจะแสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

เมื่อสังคมวุ่นวายเช่นนี้ทำให้มีคนอื่นกลุ่มหนึ่งหลีกเลี่ยงหนีความวุ่นวายในสังคม ออกไปแสวงหาความจริง

⁹ Ibid, p. 47-48.

¹⁰ Uśānasamhitā III. 4-6 : Dutt, Manmath Nath. *The Dharma Shastra; Hindu Religious Codes*, p. 197.

เจ้าชายสิทธัตถะราชกุมารก็เป็นอีกพระองค์ที่สละความสุขส่วนพระองค์แสวงหาความจริง จนบรรลุอนุตตร-
สัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า พระองค์เสด็จไปเผยแผ่คำสั่งจรรยาในฐานะของนักบวชนอกระบบศาสนา
พราหมณ์ ที่เรียกว่า สมณะ (samaṇa)

สมณะเหล่านี้ ประกาศตนออกจากระบบสังคมของชาวอารยันที่ยึดถือคัมภีร์พระเวทได้เด็ดขาด โคน
म्मบ้าง ขอภิกษาประทังชีวิตบ้าง สมณะเหล่านี้ถือว่าเป็นคนนอกระบบวรรณะ ดังที่ A.L. Basham กล่าวไว้
ใน *The Wonder that was India* ไว้ว่า

...ชาวอารยันทั้งหมด ต้องเป็นคนไม่ในวรรณะใดก็ในวรรณะหนึ่ง กระนั้นเด็ก, นักบวช
(นอกศาสนาพราหมณ์) และบริพพาชก ทั้งหมดนี้เป็นคนนอกระบบวรรณะ...¹¹

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีพระสูตรหลายพระสูตรที่เป็นหลักฐานอ้างอิงเรื่องวรรณะได้เป็นอย่างดี เช่น
ในวาเสฏฐสูตร และพราหมณธัมมิกสูตร กล่าวถึงเรื่องที่พราหมณ์เอาวัดเอาเปรียบคนวรรณะอื่น โดย
พยายามกำหนดพิธีกรรมให้ซับซ้อน คนในวรรณะอื่น ๆ ไม่สามารถทำได้ พิธีกรรมจึงเป็นเครื่องมือแสวงหาผล
ประโยชน์ ส่งผลให้คนในวรรณะที่ต่ำกว่าเดือดร้อน

ในอัมพัฏฐสูตร ยังแสดงความเชื่อที่ว่า วรรณะทั้ง 4 คือ กษัตริย์ (ขัตติย) พราหมณ์ (พราหมณ)
ไวศยะ (เวสส) คูหฺร (สุทฺถ) วรรณะอื่น ๆ ต้องเป็นผู้รับใช้วรรณะพราหมณ์

ในมรุตสูตร กล่าวถึงที่พระเจ้ามรุตระตรัสกับพระมหากัจจายนะว่า วรรณะที่ประเสริฐที่สุดคือ วรรณะ
พราหมณ์ วรรณะอื่น ๆ ต่ำด้อย วรรณะที่บริสุทธิ์คือ พราหมณ์ วรรณะอื่นไม่บริสุทธิ์ เป็นต้น แต่การถือ
ระบบวรรณะก็มีข้อเรื่องทั้งหมดจะปฏิบัติตาม

ในอัสสายนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า แคว้นโยนก แคว้นกัมไพชยะและในปัจจุบันชนบท มีคนเพียง 2
ชนชั้นคือ เจ้า และข้า เท่านั้น

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอีกประการคือ วรรณะไวศยะมีความสำคัญมากขึ้น รวมทั้งมีบทบาทเด่น
ในการอุปถัมภ์พุทธศาสนา

ทัศนคติของพระพุทธเจ้าต่อระบบวรรณะ

พระพุทธเจ้าประสูติในสังคมที่ยึดถือระบบวรรณะ ทรงได้รับการศึกษาตามที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ครุติ
สมฤติ พระองค์ทรงรู้และเข้าใจลัทธิต่าง ๆ เป็นอย่างดี ต่อมาพระองค์ทรงเห็นว่าโลกนี้เป็นทุกข์และดำริหาวิธี
ที่จะพ้นจากความทุกข์ จึงตัดสินใจเสด็จออกบวชเป็นสมณะ ทิ้งโลกียสุขไว้เบื้องหลัง พระองค์ทรง
พยายามแสวงหาทางหลุดพ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่นักบวชในสมัยนั้นรู้และปฏิบัติกัน แต่นั่นก็มีวิธีการที่ถูก
ต้อง จึงทรงล้มเลิกการปฏิบัติดังกล่าวแล้วค้นหาวิธีใหม่ ในที่สุดพระองค์ก็ทรงค้นพบความจริงอันประเสริฐ 4

¹¹ A.L. Basham. *The Wonder that was India*, p. 139.

ประการ อันเป็นแก่นสารของชีวิต ได้แก่

1. ทุกข์ คือ สภาพที่ทนได้ยาก เป็นสภาพของสรรพสิ่งในโลก
2. สมุทัย คือ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์
3. นิโรธ คือ ความดับสนิทแห่งทุกข์
4. มรรค คือ หนทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์

พระพุทธเจ้าได้นำสัจจะนั้นมาเผยแพร่ ทว่าการที่ต้องทรงสอนที่คนใหม่ท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมแบบพราหมณ์และความเชื่อตามลัทธิต่าง ๆ ในสมัยนั้นเป็นเรื่องยากยิ่ง ทำให้พระองค์ต้องพยายามเปลี่ยนทัศนคติเดิม โดยมีพระประสงค์ให้ทัศนะของพระองค์แพร่หลายเป็นที่เข้าใจและเป็นประโยชน์ต่อมหาชน หลายครั้งที่พระองค์ถูกกล่าวหาตึงหรือถูกพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของคฤหาสน์มีความรู้ดีซักถาม พระองค์ทรงมีวิธีการหักล้างอย่างมีเหตุผล ไม่นิยมการปฏิเสธด้วยวิธีรุนแรง แต่ทรงนิยมการเปลี่ยนแปลงแบบไม่รู้ตัว

พระพุทธเจ้าทรงมีความคิดทวนกระแสความคิดของคนในสมัยนั้นหลายประการ ความคิดที่สำคัญ และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมอินเดียต่อมาได้แก่ เรื่องชาติกำเนิด หรือวรรณะ ศาสนาพราหมณ์เชื่อเรื่องพระผู้เป็นเจ้าสร้างจักรวาล โลก และทุกสรรพสิ่ง การที่คนเราแตกต่างกันเป็นเพราะพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้า ในทัศนะของพระพุทธเจ้า ทรงปฏิเสธพระผู้เป็นเจ้า แต่ตรัสว่าสรรพสิ่งในโลกนี้เกิดจากเหตุ และปัจจัยต่าง ๆ รวมเข้าเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง เรียกกระบวนการนี้ว่า **ปัจจุสมุปบาท** พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎกรรมชาติ หรือความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา นอกจากนี้สรรพสิ่งในโลกนี้มีลักษณะสามัญ 3 ประการ คือ ทุกขัง อนิจจัง และอนัตตา เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับลักษณะของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ที่เป็นสุขอยู่เสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง มีตัวตนหรือสาระที่แท้จริง พระพุทธเจ้าตรัสว่าในโลกนี้ไม่มีสิ่งใดที่แตกต่างกัน เพราะธรรมดาสรรพสิ่งต้องเสื่อมสลายไปในที่สุด

ในประเด็นเรื่อง วรรณะ พราหมณ์พยายามใช้หลักฐานทางคัมภีร์เพื่อรักษาระบบวรรณะซึ่งตนเป็นพวกสูงสุด และสงวนสิทธิในการศึกษาไว้สำหรับคนในวรรณะตน เช่น การสอนพระเวท หรือ อุปนิษัท อาจารย์จะเลือกสอนเฉพาะคนที่ตนพอใจ เป็นต้น วรรณะในทัศนะของศาสนาพราหมณ์ถือว่าเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ทุกคนที่เกิดมามีหน้าที่ตามวรรณะของตน เรียกว่า **ธรรมะ** พระพุทธเจ้าทรงจำกัดความ **ธรรมะ** ใหม่ว่า คือ ปัจจุสมุปบาท และไตรลักษณ์นั่นเอง นอกจากนี้พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม เช่น ในวาเสฏฐสูตรตอนหนึ่งตรัสไว้ว่า คนจะเป็นอะไรนั้นขึ้นอยู่กับอาชีพ (กรรม) ใครที่เป็นชวานาก็เป็นชวานาไม่ใช่พราหมณ์ ใครที่เป็นคิลปินก็เป็นคิลปินไม่ใช่พราหมณ์ ส่วนใครที่เป็นโจรก็เป็นโจรไม่ใช่พราหมณ์ แม้ว่าเขาจะเกิดในวรรณะพราหมณ์ก็ตาม

การเกิดชนชั้น เกิดขึ้นตามเหตุและปัจจัย ไม่ใช่พระผู้เป็นเจ้าสร้าง ตัวอย่างพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้ไว้ เช่น อัคคิณฺณสูตร เมื่อคนเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย คนทุกคนจึงสามารถเลือกประพฤติดีหรือชั่ว ได้รับผลกรรมเสมอเหมือนกัน และเมื่อประพฤติธรรมที่ถูกต้อง ก็สามารถนิพพานได้เหมือนกันไม่จำกัดวรรณะ

พระพุทธเจ้าทรงถือว่า การถือวรรณะ นาม และโคตรนั้น เป็นสิ่งสมมติตามแบบชาวโลก ที่จริงแล้ว

ไม่มีใครเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ ไวศยะ หรือศูทร ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต ว่า

วรรณะ 4 เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ ไวศยะ ศูทร ออกบวชในธรรมวินัยที่ตถาคต
ประกาศแล้ว ย่อมละนามและโคตรเดิมเสีย นับว่าเป็นสมณะศากยบุตรทั้งสิ้น¹²

นามและโคตรเป็นเรื่องโหวงหาญในโลกตามที่ภูฏี (กิเลส) ของคนที่ไม่รู้ความจริงของชีวิต พระพุทธเจ้า
ทรงสรรเสริญบัณฑิตผู้ปฏิบัติจริงจังสมบูรณ์ เข้าใจในเรื่องของกรรมและวิบาก และปฏิบัติธรรมจนหมดสิ้นอาสวะ
ดังเช่นในสังยุตตนิกาย นิทานวรรคที่ว่า

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้จักกรรมเหล่านี้ รู้จักเหตุเกิดแห่งกรรม รู้จักความ
ดับแห่งกรรมเหล่านี้ รู้จักทางดำเนินถึงความดับแห่งกรรมเหล่านี้ ฯลฯ สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้นจึงควรแก่การยอมรับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และยอมรับได้ว่าเป็น
พราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และจึงได้ชื่อว่าบรรลุประโยชน์ของความเป็นสมณะ และ
ประโยชน์ของพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน¹³

ในเรื่องความเชื่อต่าง ๆ เช่น การลอยบาป การบูชาอัญญ วรณะ การเป็นพราหมณ์และการเป็น
อารยชนนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงตีความคำซึ่งใช้ในศาสนาพราหมณ์ใหม่ในบริบทของพุทธศาสนา เช่น

- พราหมณ์ หมายถึง ผู้ลอยบาปด้วยการปฏิบัติตามหลักมรรค มีองค์ 8 ในทัศนะของพระพุทธเจ้า
คุณสมบัติสำคัญของผู้เป็นพราหมณ์ คือ เป็นผู้ที่มีศีลจำเริญมั่นคงเป็นบัณฑิต สมควรแก่การบูชา แม้ก่อนนี้จะ
อยู่ในวาระใดก็ตาม แทนที่ความหมายว่า ผู้ลอยบาปแล้วด้วยการลงอาบนํ้าตามทำน้ำศักดิ์สิทธิ์

- นหาคกะ (สันสกฤต - สนานตกะ) หมายถึง ผู้อยู่อยู่จบพรหมจรรย์ คือ ศึกษาเล่าเรียนธรรม
วินัยจนพ้นจากกิเลสแล้ว แทนที่ความหมายว่า ผู้อาบนํ้าแล้ว ซึ่งหมายถึงผู้ศึกษาพระเวทจบแล้ว

- เวทคุ หมายถึง ผู้มีความรู้แจ้งในการกำจัดกิเลสเป็นพระอรหันต์ หมดกิเลสเป็น อเสกขบุคคล ไม่
ต้องชวนชวายเรียนรู้อะไรอีก แทนที่ความหมายว่า ผู้เรียนรู้อจบพระเวท

- อารยชน หมายถึง ผู้ประเสริฐได้แก่ พระอรหันต์บุคคลทั้ง 4 ได้แก่

1. พระโสดาบัน
2. พระสกทาคามี
3. พระอนาคามี
4. พระอรหันต์

เหล่านี้คือวาระในบริบทของพุทธศาสนา พระอรหันต์เป็นวาระที่ประเสริฐที่สุดเนื่องจากเป็น
ผู้สิ้นกิเลสหมดภาระหน้าที่ สำเร็จประโยชน์แล้ว หลุดพ้นจากภพชาติทั้งสิ้น พระองค์ได้กล่าวไว้ในอัคคัณฺณสูตร
ว่า ภิกษุผู้สิ้นอาสวะเป็นผู้ประเสริฐสุดในวาระทั้งหลาย

¹² พระไตรปิฎกภาษาบาลี อังคุตตรนิกาย, อฏฐกนิบาต (ฉบับสยามรัฐ) : เล่มที่ 23 ข้อที่ 109 หน้า 205.

¹³ _____ สังยุตตนิกาย, นิทานวรรค (ฉบับสยามรัฐ) : เล่มที่ 16 ข้อที่ 41, 94-5, 306 หน้า 19, 33, 158.

ด้วยการตีความและเสนอทัศนะใหม่ของพระพุทธเจ้านี้ สามารถสรุปเรื่องวรรณะได้ 2 ประเด็นคือ ในประเด็นของปรมาตถธรรม วรรณะแบบศาสนาพราหมณ์ไม่มี เพราะไม่มีไครตีหรือเลวเพราะชาติกำเนิด วรรณะสูง เช่น พราหมณ์ หรือกษัตริย์ อาจได้รับผลประโยชน์ ได้รับการเคารพ แต่สิ่งนั้นเป็นสิ่งสมมติ เป็น ติฏฐธัมมิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ในปัจจุบัน ส่วนเมื่อบวชและถึงความหลุดพ้นแล้ว เป็นสัมปารยิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ภายหน้า ไม่มีเรื่องวรรณะเข้ามาเกี่ยวข้อง ความต่างของคนในขณะที่ยังไม่บรรลุนิรมมิ เพียงแต่ระดับความเพียรพยายามของแต่ละคนเท่านั้น พระพุทธเจ้ากล่าวไว้ในอัสสาสนสูตรว่า ไม่ว่าจะวรรณะดี เลวก็ไปสู่สุคติหรือทุคติภูมิได้เช่นกัน ทุกวรรณะสามารถเจริญเมตตาจิตได้เท่ากัน แต่ทรงสรรเสริญว่าคนที่มศีล บริบูรณ์นั้นเป็นผู้ประเสริฐสุด ส่วนวรรณะในประเด็นโลกียธรรม คือการสมมติตามแบบชาวโลก พระพุทธเจ้า น่าจะทรงเห็นว่าวรรณะกษัตริย์เป็นวรรณะที่ประเสริฐสุด เช่น ในอัมพัฏฐสูตร เป็นการโต้วาทะระหว่าง อัมพัฏฐมาณพกับพระพุทธเจ้าว่าวรรณะพราหมณ์กับกษัตริย์ผู้ใดดีกว่ากัน ท้ายที่สุดพระพุทธเจ้าทรงชนะ อัมพัฏฐมาณพด้วยเหตุผล

หรือในตอนที่พระองค์ตรัสสนับสนุนภษิตของสังฆมการพรมว่า กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่ คนผู้ยึดถือเรื่องชาติกำเนิด ส่วนผู้ที่ถึงพร้อมด้วยวิชา และจรรยาเป็นผู้ประเสริฐสูงสุด

สิ่งที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งในคัมภีร์พุทธศาสนา คือ จะกล่าวถึงกษัตริย์ก่อนพราหมณ์เสมอ อาจจะเป็นหลักฐานชี้ให้เห็นว่าวรรณะกษัตริย์มีอำนาจและมีบทบาทต่อสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล

ในปัจจุบันแม้ว่าพุทธศาสนาจะเสื่อมสลายไปจากสังคมอินเดียแล้วก็ตาม แต่อิทธิพลของพุทธศาสนาก็ยังปรากฏอยู่ในกระแสวัฒนธรรมอินเดีย เช่น สมัยต่อมาประมาณศตวรรษที่ 4-7 มีนักบุญศาสนาอื่นหลายคน เช่น รามานันทะ (Rāmānanda) และไจตันยะ (Cāitanya) กพิระ (Kabīra) และเอกานาถ (Ekanātha) ที่รับเอาความคิดเรื่องการไม่แบ่งวรรณะไปใช้ สาละสำคัญของพุทธศาสนามีใช้น้อยที่ศาสนาฮินดูพยายามปรับเปลี่ยนไปใช้จนเป็นหลักธรรมส่วนหนึ่งของศาสนาไปและเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคมโดยไม่รู้ตัว ในเรื่องอุดมการณ์รัฐ พุทธศาสนาก็มีส่วนสร้างความเป็นชาติและเอกราชให้แก่อินเดีย ครั้งที่มีมหาตมา คานธี ผู้นำอินเดียต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราช ท่านเลือกหลักอหิงสธรรมมาใช้ ซึ่งแม้จะเป็นหลักธรรมในศาสนาพราหมณ์ ก็จริงแต่ได้ถูกละเลยมาเป็นเวลาช้านาน กลับเป็นหลักธรรมเด่นในพุทธศาสนาและศาสนาเชน ถึงแม้ว่าพุทธศาสนาจะไม่ส่งผลในด้านอภิปรัชญาหรือความเชื่อถือทางศาสนา แต่ทัศนะทางด้านจริยธรรมและสังคมของพระองค์ และหลักคำสอนที่นำมาประพฤติปฏิบัติได้อย่างแท้จริงได้ประทับตราตรึงในจิตใจของชาวอินเดียเสมอมา ดังที่มีมหาตมา คานธี ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าว่า

พระพุทธองค์ได้ทรงทิ้งรอยประทับไว้ในศาสนาฮินดูอย่างไม่มีวันจะลบเลือนไปได้ ศาสนาฮินดูเป็นหนี้พระคุณบรมศาสดาพระองค์นี้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด¹⁴

เป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า ทัศนะของพระพุทธเจ้านั้นยังทันสมัยและอยู่ในกระแสวัฒนธรรมอินเดียอย่างมิเสื่อมคลาย

¹⁴ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาลัย. อินเดีย อนุทวีปที่น่าทึ่ง, หน้า 10.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. **อินเดีย อนุทวีปที่น่าทึ่ง**. พระนคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2534.
- ปราณี หาดพานิช. **"มานวธรรมศาสตร์ : กระบวนการพัฒนาชีวิตให้มีคุณค่าต่อสังคม"** ด้วยกตัญญูตา.
พระนคร : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ เล่ม 9 ; **ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค**. พระนคร : โรงพิมพ์มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, 2523.
- _____. เล่มที่ 11 ; **ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค**. พระนคร : โรงพิมพ์มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, 2523.
- _____. เล่มที่ 13 ; **มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก**. พระนคร : โรงพิมพ์มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, 2523.
- _____. เล่มที่ 16 ; **สยฺยุตตนิกาย นิตานวคฺค**. พระนคร : โรงพิมพ์มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, 2523.
- _____. เล่มที่ 25 ; **ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท**. พระนคร : โรงพิมพ์มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, 2523.

ภาษาอังกฤษ

- Aggarwal, H.R.. **A short History of Sanskrit Literature**. Delhi : Munshi Ram Manohar Lal, 1963.
- Bapat, P.V. (General editor). **2500 Years of Buddhism**, 3rd reprint. Delhi : Mehta Art press, 1971.
- Basham, A.L.. **The Wonder that was India**. Fontana : Collins, 1971.
- Dutt, Manmath Nath. **The Dharma Shastra; Hindu Religious Codes**. New Delhi : Cosmo Publications, 1978-1997.
- Ling, Trevor Oswald. **The Buddha**. Australia : Pelican, 1979.
- Monier-Williams, Sir Monier. **Sanskrit-English Dictionary**. New York : Oxford University Press, 1988.
- Mukherjee, Prabhati. **Beyond the Four Varnas**. New Delhi : Motilal Banarsidass, 1988.
- Pargiter, F.E. **Ancient India Traditions**. New Delhi : Cosmo Publications, 1997.
- Pramaha Chanya Khongchinda. **The Buddha's Socio-Political Ideas**. Delhi : Surjeet Publication, 1978.
- The Sister of St. Joseph of Philadephia. **Encyclopedic Dictionary of Religion**. Washington D.C.:
Corpus Republications, 1979.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย